

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Markus Laanoja

Ühiskonnakriitika Piret Raua lasteraamatutes

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Andrus Org, PhD

Tartu 2023

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Lastekirjandus ja ühiskonnakriitika	5
1.1. Mis on lastekirjandus?	5
1.2. Kirjandus ja ühiskond.....	8
2. Piret Raua lasteraamatute temaatika	13
2.1. Loomade õigused.....	13
2.2. Poliitiline ebaõiglus	14
2.3. Institutsionaalne ebaefektiivsus.....	15
2.4. Muutuste taotlemine	17
2.5. Kõrvalteemad.....	18
3. Ühiskonnakriitiliste sõnumite kirjutamise võtted Piret Raua lasteraamatutes	21
3.1. Tegelaste vastandpaarid.....	21
3.2. Vaatepunkt ja jutustamisviis.....	22
3.3. Kujundite materialiseerumine.....	23
3.4. Intertekstuaalsed viited	25
3.5. Realismi ning fantastika suhe maailmaloomes.....	26
Kokkuvõte	29
Kirjandus	31
Social Criticism in Piret Raud's Children's Books. Summary	32

Sissejuhatus

Tutvudes lastekirjandust eritlevate teoreetiliste tekstidega, näib, et kirjandusteadlased on üksmeelel kahe väite osas. Ühest küljest kajastub käsitlustes arusaam, et lastekirjandus on laiema uurimisvaldkonna kontekstis tagaplaanil, perifeerne. Samas toonitavad mitmed autorid tekstide ulatuslikku mõju noore lugeja isiklikule arengule, maailmavaate kujunemisele ning lugemisharjumuste tekkimisele.

Viimase väitega paistavad nõustuvat ka paljud teised ühiskonnaliikmed, kes tunnevad märkimisväärset huvi selle vastu, mida ja kui palju lapsed loevad. Kohustusliku kirjanduse asendumine soovitusliku lugemisvaraga riiklikes õppekavades tekitas rohkelt poleemikat ning erinevaid vaatepunkte esitati nii televisioonis¹ kui ka ajaleheveergudel². Avalik tähelepanu laste lugemisharjumuste vastu pole omane üksnes Eestile, vaid maailmale laiemalt: USAs on viimase aasta jooksul hüppeliselt tõusnud koolides keelatud raamatute arv³; Suurbritannias leidis tulist vastukaja otsus muuta sõnu Roald Dahli lasteraamatutes⁴, mis peegeldus omakorda ka Eesti meedias⁵. Sealjuures lähenetakse lastekirjandusele peamiselt haridusteaduslikust vaatepunktist, vähem pööratakse tähelepanu kirjanduslikele eripäradele – kirjandusteadus on ühiskondlikust diskussioonist suures plaanis kõrvale jäänud.

Siinses töös on tähelepanu all Piret Raua lasteraamatud „Ernesto küülikud” (2004), „Sanna ja salakütid” (2005) ja „Printsess Lulu ja härra Kere” (2008) ning neis teostes avalduv ühiskonnakriitika. Lastekirjanduse, sealhulgas Raua kirjutatud tekstide retseptsioon on võrdlemisi vähene, kuid ometi on kriitikud täheldanud autori kalduvust käsitleda olulisi ühiskondlikke teemasid: Jaanika Palm (2017) mainib Raua teost „Kõik minu sugulased” arvustades ühe võimaliku tõlgendusena loos kujutatud „probleemistiku seostamist nüüdisühiskonna valupunktidega”, Jaanus Vaiksoo (2022: 682) nimetab autori käekirja osana

¹ *Kultuuristuudio. Arutelu* 2022. Toim. Ruth Alaküla, Marju Himma-Kadakas, Merit Maarits. Hooaeg 2, osa 5. ETV, ERR, 12.10, <https://jupiter.err.ee/1608733564/kultuuristuudio-arutelu>.

² Väljataga, Märt 2022. Nn kirjandusvaldkond. *Sirp*, 04.11; Kaus, Jan; Luik, Viivi 2022. Kohustuslik ja paratamatu kirjandus. *Sirp*, 09.12; Org, Andrus; Susi, Joosep 2023. Praegused noored õpivad tiu-tiu! teisiti. *Sirp*, 06.01; Org, Andrus; Aruvee, Merilin 2023. Kas siis selle maa keel ja selle rahva kirjandus...? Ajakohastatud valdkonna- ja ainekavade rõhuasetusi. *Oma Keel*, 46, 56–66.

³ Pengelly, Martin 2023. Book bans in US public schools increase by 28% in six months, Pen report finds. *The Guardian*, 20.04.

⁴ Prose, Francine 2023. Yes, Roald Dahl was a bigot. But that's no excuse to re-write his books. *The Guardian*, 06.03.

⁵ Vahter, Tauno 2023. Kas sa „Džuudokvääre“ oled lugenud? *Sirp*, 03.03.

„mõtleva panevaid sõnumeid”. Esitatud seisukohad on jäänud siiski vaid lisamärkusteks ega pälvi kriitikute käsitlustes põhjalikumat tähelepanu. Bakalaureusetöö eesmärk on analüüsida autori loomingus esinevaid ühiskonnakriitilisi sõnumeid ning avada seeläbi mitmetahulisemalt lastekirjanduse ja ühiskonna vahelisi seoseid.

Eesmärgist lähtudes on sõnastatud järgmised uurimisküsimused.

- 1) Kas ja kuidas peegelduvad ühiskondlikud olud ilukirjanduses, sealhulgas lastekirjanduses?
- 2) Milliseid ühiskonnakriitilisi teemasid käsitleb Piret Raud oma lastele suunatud loomingus?
- 3) Milliseid kirjanduslikke võtteid kasutab Piret Raud, et ühiskonnakriitilisi teemasid kajastada või esile tõsta?

Bakalaureusetöö esimeses peatükis annan esmalt ülevaate lastekirjanduse kui kirjandusvaldkonna piiridest ja funktsioonidest ning käsitlen seejärel viise, kuidas kirjanduse ja ühiskonna vahelisi seoseid mõtestada. Teises peatükis toon välja tähtsamad teemad, mis kolmes valitud teoses esile tõusevad. Kolmandas peatükis kirjeldan autori rakendatud kirjanduslike võtteid, mis ühiskonnakriitilisi sõnumeid omakorda rõhutavad ja võimendavad.

1. Lastekirjandus ja ühiskonnakriitika

Järgnevas peatükis käsitlen (laste)kirjanduse ja ühiskonna vahelisi seoseid. Esmalt kirjeldan, millised on lastekirjanduse kui valdkonna piirid ning annan ülevaate lastekirjanduse funktsioonidest. Seejärel analüüsin kirjanduse ja ühiskonna vahelisi seoseid, tuginedes sealjuures peamiselt teoreetilistele tekstidele, mis keskenduvad ühiskondlike aspektide ilmnemise viisidele just lastekirjanduses.

1.1. Mis on lastekirjandus?

Ilmselt on igaüks valmis ütleva, et teab, mis on lastekirjandus, või on lugenud mõnd teost, mis tema arvates lasteraamatute sekka kuulub. Ometi on lastekirjanduse piirid võrdlemisi hägused, mistõttu kohati on keeruline otsustada, milline kirjandustekst katusmõiste alla sobitub ja milline mitte. Selles alapeatükis kirjeldan, mida lastekirjanduse all töö raames silmas pean ja miks on paslik selle osana määratleda Piret Raua kirjutatud teosed, millele uurimuses keskendun. Samuti annan ülevaate lastekirjanduse põhilistest funktsioonidest ja toon välja nende seosed ühiskonnakriitiliste sõnumite esitamisega.

Lastekirjanduse mõiste on tihedalt seotud küsimusega publikust: kirjandusvaldkonda liigitatakse need tekstid, mille lugejateks või eeldatavateks lugejateks on lapsed (Nodelman 2008: 3). Esimese variandi puhul kerkib aga omajagu probleeme. Ühest küljest on keeruline teada saada, mida lapsed päriselt loevad. Isegi kui sellise statistilise ülevaate koostamine peaks osutama võimalikuks, võib lastekirjandus kiiresti kaotada mõistena tähenduse – olenevalt erinevate lapseas lugejate harjumusest ja eelistustest on tõenäoline, et lõpuks liigituvad kirjandusvaldkonda peaaegu kõik kirjandustekstid, mis kunagi loodud (samas, 4). Seetõttu on viljakam valdkonnale läheneda just teise tunnuse põhjal ehk pidada lastekirjanduseks neid teoseid, mis on kirjutatud lastele, kusjuures keskmesse tõuseb küsimus autorite ja kirjastajate kavatsusest. Selle tunnusjoone järgi sobituvad lastekirjanduse hulka ka Piret Raua tekstid: teosed on ilmunud Tänapäeva sarjas „Minu esimene raamat”, raamatu „Ernesto küülikud” tagakaanele on märgitud, et teos on Piret Raua debüüt lastekirjanikuna.

Nodelman (samas, 3–4) nendib, et taoline liigitus pole kirjanduse puhul tavaline, sest enamasti lähtutakse teose enda žanrilisest kuuluvusest, näiteks põnevikud, või ajastust, mil teos loodi, näiteks viktoriaanlik kirjandus, ning püüab nimetada tekstile omaseid tunnuseid, mis lastekirjandust objektiivsemalt piiritleda aitaksid. Ometi lähtub ta sealjuures teostest, mis on

juba määratud lastekirjanduse hulka eelnevate parameetrite põhjal, mistõttu ei saa erijooni pidada kirjandusvaldkonnale ilmtingimata omaseks, kuna kirjeldavad siiski eeldatud publiku põhjal juba varem lastekirjanduse hulka liigitatud raamatuid. Kuigi välja töötatud tunnusjooned on mõjutatud ka teistest faktoritest, nähtub nende põhjal siiski Raua teoste sobivus lastekirjanduse kategooriasse: lihtne stiil, tegevuslikkuse suur osatähtsus ning lapseas või lapselikud peategelased on vaid mõned Nodelmani (samas, 76–81) sõnastatud lastekirjandusele iseloomulikest joontest, mis Raua loominguga seast valitud tekstides samuti ilmnevad.

Võttes arvesse, et lastekirjanduse definitsioon põhineb just publikul, on mõned teoreetikud väitnud, et valdkonda tulekski uurida peamiselt lapse vaatepunktist. Uurijad peaksid üritama võimalikult täpselt jäljendada lapseas lugeja vaatepunkti ning nägemust kirjandustekstist, kujundades selle põhjal ka oma analüüsi. (Nikolajeva 2010: 5) Ometi jätkaks taoline tõlgendusviis kõrvale tõsiasi, et teksti taga peitub siiski (enamasti) täiskasvanud autor, mistõttu ei ole lapselik lähenemine ilmtingimata ainuvõimalik. Pealegi annab teistpidine lähenemine võimaluse nähtavale tuua nii kunstilisi kui ka ideoloogilisi eripärasid, mida lapsekeskne lähenemine alati teha ei suudaks (samas). Seetõttu lähenen oma uurimistöös valitud teostele siiski kirjandusteadusliku läätse kaudu ega ürita läbivalt esile tõsta lapse kui lugejaga seotud eripärasid.

Peale lastekirjanduse mõiste on kirjandusteadlaste seas erimeelsusi tekitanud selle funktsioonid. Kõige ulatuslikumat poleemikat on tekitanud küsimus sellest, kas lastekirjandus ja selle uurimine on seotud kunsti või haridusega (Nikolajeva 2010: 6). Kaks lähenemist on teataval määral vastandlikud, sest üks seab esiplaanile teose enda kui kunstilise terviku, teine aga käsitleb kirjandusteksti üksnes või vähemalt peamiselt didaktilise vahendina. Sarnane kahe valdkonna vahelise peegeldub ka kodumaistes lastekirjanduse käsitlustes. Näiteks sedastab Juhan Kunder 1883. aastal peetud kõnes, mis hiljem ajalehes Valgus avaldati, järgmist: „Hea lasteraamatu käest nõutakse: et ta õpetaks, et ta eluviisilikult hariks, et ta aega viidaks ehk juttu ajaks.” (Kunder 1883, viidatud Krusten 1995: 61–62 kaudu) Seega toob Kunder lastekirjanduse kahe tähtsama teljena välja just lastekirjanduse pedagoogilise, kasvatusliku rolli, teisalt peab tekst ise pakkuma naudingut. Mare Mürsepp (2009: 9) on samamoodi nentunud, et ühelt poolt peab lastekirjandus lugejat õpetama ning suure kirjanduse mõistmiseks ette valmistama, teisalt olema meelelahutuslik ning lõbus.

Kunderi ja Mürsepa arusaamade kohaselt on lastekirjandusel seega küll kaks poolust, ent need ei pea üksteisele vastanduma. Sarnast hoiakut pooldab ka Nikolajeva (2010: 7), kelle

sõnul on teostes loomulikult olemas nii kasvatuslikud kui ka esteetilised ja meelelahutuslikud jooned; veel enam, autor tõstab esile, et teatav ideoloogiline tasand iseloomustab iga kirjandusteost, mitte ainult lastekirjandust. Kaht tunnust tasub sellest hoolimata silmas pidada, kuna võivad eri teoste puhul omada väiksemat või suuremat osatähtsust. Näiteks on didaktiline aspekt olulisem teoste puhul, mille eesmärk on aidata lastel toime tulla mõne probleemiga, mis neile osaks võib saada, sealhulgas kooli alustamise või lähedase inimese surma käsitlevad teosed (Stephens 1989: 9).

Peter Hunt (2005: 10) lisab vestlusesse veel ühe mõõtme: ta nõustub, et lasteraamatute funktsioon on kahetine, ent rõhutab sealjuures küsimust otstarbekusest, mis lastekirjanduse retseptisoonis alatihti esile kerkib. Erinevalt teistest kirjandusliikidest peetakse funktsionaalsust ennast lastele adresseeritud teoste puhul oluliseks, näiteks võib peamiselt meelelahutuslikku laadi tekst olla hea selleks, et laiendada lapse kujutlusvõimet või pakkuda talle teiste tegevustega võrreldes väärtuslikumat ajaviidet. Teoseid, milles on esiplaanil õpetlik funktsioon, peetakse näiteks heaks vahendiks, kuidas kinnistada lastes teatud sotsiaalseid hoiakuid või aidata lastel elulisi olukordi paremini mõista. (Samas) Olenemata sellest, kumb tahk kindlas teoses põhilist tähtsust omab, iseloomustab lastekirjandust tervikuna tõsiasi, et tekst on loodud olema teatud kontekstis kasutatav ning täidab mõnd ülal kirjeldatud eesmärkidest.

Seega võib lastekirjanduse puhul eristada kaht põhilist funktsiooni, mis olenevalt tekstist erineva osatähtsusega avalduda võivad: didaktilisus ja meelelahutuslikkus. Enda uurimistöö jooksul käsitlen mõlemat aspekti Raua tekstide põhjal, tuues ühest küljest välja teoste temaatilised põhijooned, teisalt käsitlen raamatutes rakendatud kirjanduslikke võtteid, mis haakub küsimusega meelelahutusest ja esteetikast. Sealjuures on oluline pidada silmas, et lastekirjandus kui kunstiilik on justkui allutatud otstarbekusele ning sellele antud hinnangud üritavad sageli anda mõista, kuidas oleks tõhus üht või teist teksti kasutada.

Bakalaureusetöös väidan, et Raua tekstid on loodud eesmärgiga tuua päevavalgele erinevaid ühiskondlikke probleeme ning kujundada lugeja seisukohti raamatutes kajastatud teemadel. Selle lähtekoha kasutamiseks on aga vajalik mõista ka kirjanduse ja ühiskonna vahelisi seoseid ja viise, kuidas ühiskondlikke või suisa ühiskonnakriitilisi sõnumeid ilukirjanduses esitatakse.

1.2. Kirjandus ja ühiskond

Uurides ühiskonnakriitilisi hoiakuid kirjanduses, tuleb esmalt määratleda, kuidas kaks valdkonda üksteisega ülepea suhestuvad. Kirjandusteoorias esineb erinevaid seisukohti selle kohta, kuivõrd oluline ühiskondliku konteksti arvestamine kirjandusteose eritlemisel on. Järgnevalt võrdlen kaht viisi, kuidas kirjanduse ja ühiskonna omavahelisi sidemeid mõtestada, analüüsides René Welleki ja Austin Warreni ning Epp Annuse samateemalisi kirjutisi. Valitud tekstid annavad muuhulgas arusaama teemaga seotud käsitluste muutumisest aja jooksul: esimese puhul on tegemist uskriitilise kirjanduskäsitlusega, mis ilmus 1948. aastal, samas kui Annus läheneb kirjanduse ühiskondlikule kontekstile narratoloogiliste põhimõtete pinnalt. Järgnevalt kõrvutan nimetatud kirjandusteoreetilisi käsitlusi tekstidega, mille keskmes on konkreetselt lastekirjanduses avalduvad ühiskondlikkuse ilminu.

Ühest küljest on uurijad ühel nõul, et kirjandus on oma olemuselt ühiskondlik. Kirjanik ise on ühiskonna liige, kirjandusteose peamine väljendusvahend on keel, mis on kollektiivse või ühiskondliku tegevuse mõjul tekkinud, kirjandus jäljendab või esindab elu (Wellek & Warren 2010: 129). Narratiiv – jutustava teksti põhielement – on samuti kollektiivne nähtus: näiteks romaan, mis kujutab tegelase õnneotsinguid, haakub teiste samateemaliste teoste ning ühiskondlike ettekujutuste või -kirjutustega, luues seeläbi uusi nägemusi või kinnistades juba olemasolevaid väärtusi. Peale selle esitab ilukirjandus lugejale sotsiaalseid kogemusi, mis ei pruugi olla päriselulised, ent loovad siiski vastuvõtja tõlgenduses paralleele reaalse maailma, sealhulgas teda ümbritseva ühiskonnaga. (Annus 2002: 52) Seisukohta jagavad ka lastekirjanduse uurijad: isegi tekstid, milles esitatud tegevused näivad olevat osaliselt või isegi täiesti ebarealsed, kajastavad sündmusi või tegelastevahelisi suhteid, mille puhul on võimalik märgata seoseid inimeksistentsi ja ühiskonnaga (Stephens 1989: 2). Sellised sedastused ei pruugi kirjandusteose analüüsil aga osutada ülemäära kasulikuks – kui seosed kirjanduse ja ühiskonna vahel on nii olemuslikud ja iseenesestmõistetavad, siis on kõik teosed justkui võrdväärselt ühiskondlikud. Ometi kerkivad esile erisused selle osas, mil määral tuleks teoreetikute sõnul sotsiaalseid sõnumeid kirjandusteostest otsida.

René Wellek ja Austin Warren seavad kirjandusteksti sotsiaalsed kihistused tagaplaanile: „[---] kirjandus ei ole sotsioloogia või poliitika aseaine. Tal on tema enese siht ja õigustus“ (Warren & Wellek 2010: 152). Ühiskondlik lähenemine võib autorite sõnul tingida liigselt ideoloogilise lähenemise – näiteks marksistlik kirjandusteooria –, mis ei pööra tähelepanu teksti kunstilistele erijoontele, vaid püüab kontrolliva ja preskriptiivse hoiakuga

kirjandusliku loomingu suhtes (samas, 130). Kirjandustekst pole sel juhul enam iseseisev tervik, vaid vahend, mille sisu ja kvaliteeti hinnatakse üksnes selles edastatud sõnumite maailmavaatelise sobivuse ning otstarbekuse põhjal. Autorid leiavad, et soov otsida tekstis paralleele reaalse eluga taandab teksti kunstilise väärtuse ning muudab fiktsiooni võrdseks sotsiaalse dokumendiga (samas, 143). Seega tunnistavad Wellek ja Warren, et ilukirjandus on tekkinud ühiskondlikus kontekstis ning sellest mõjutatud, ent väidavad seejärel mõneti vastuoluliselt, et tekstianalüüsis tuleks kahe valdkonna vahelised seosed siiski kõrvale jätta. Kas kirjandusteose uurimine on tõepoolest võimalik üksnes siis, kui unustada ära sotsiaalsed olud, mis nii autorile kui ka lugejale paratamatult mõju avaldavad?

Annuse teksti põhjal on võimalik äsja püstitatud küsimusele siiski eitavalt vastata. Kui Warren ja Wellek peavad kirjanduse ja ühiskonna vaheliste seoste otsimist lugeja ideoloogilise programmi ilminguteks, siis Annuse (2002: 52) järgi on kahe eluvaldkonna puutepunktide otsimine oluline osa lugemis- ja tõlgendusprotsessist. Sarnaselt Annusega väidab lastekirjanduse uurija John Stephens (1989: 2), et teksti temaatika ja tähendus on alati ideoloogilised. Seeläbi suunavad Annus ja Stephens tähelepanu lugeja hoiaku asemel teose sisule, ühildades sedasi ühiskondliku ja kirjandusliku pooluse – tekst mitte üksnes ei sünni sotsiaalsetes oludes, vaid tekkinud kunstiline tervik haakub alati ka sisulises plaanis välise maailmaga.

Teksti suhe ühiskonnaga võib esineda kahel peamisel viisil: **turvafunktsioon** ja **võõritusfunktsioon**. Kui esimest tüüpi teoste eesmärk on aidata lugejal ühiskondliku reaaliaga leppida ning sellesse sobituda, siis teise otstarve on luua või süvendada lugejas rahulolematust käibiva ühiskonnakorraga ning kutsuda teda üles kehtivaid konventsioone küsimuse alla seadma. (Annus 2002: 53) Kuna kultuuri jätkusuutlikkus ja tulevik tuginevad lastele, proovivad lastekirjanikud teoste abil lugejates kujundada ihaldusväärseid hoiakuid. Tekstiloomestrateegiad, mida autorid eesmärgi tarbeks rakendavad, jagunevad kaheks: ühest küljest ilmneb tekste, mis üritavad kinnistada olemasolevaid norme, ent teisalt võivad teosed vastanduda ühiskonnas levinud väärtustele või arusaamadele. (Stephens 1989: 3) Seega sobituvad Annuse sõnastatud kirjanduse ühiskondlikud funktsioonid kokku ka lastekirjanduse üldpildiga ning on žanis olulisel kohal. Sealjuures võib võõritusfunktsiooni pidada ühiskonnakriitiliseks strateegiaks, kuivõrd lähenemise eesmärk on ilukirjanduse toel tekitada lugejas kahtlusi eksisteerivate korralduste suhtes või lausa tekitada temas soov *status quo*'d ümber kujundada.

Ometi ei aita ka need teoreetilised seisukohad põhjendada, kas või millal on ühiskonnateadlik tõlgendus vajalik. Kuigi Annus sõnastab selgemalt kirjanduse sisulised puutepunktid sotsiaalse kontekstiga, mida peegeldab ka Stephens, ei pruugi need seosed olla primaarsed. Kirjandusteos võib küll aidata tegelikku maailma paremini mõista, ent on samal ajal iseseisev tervik, millel ei pruugi olla selget praktilist väärtust – teos võib pakkuda ka lihtsalt naudingut, arendada vaba ja loovat mõtlemist (Annus 2002: 59–60). Seega jõuab Annus samasuguse ohuni, mida kajastavad Warren ja Wellek: ühiskondlike seoste otsimine võib kirjanduse muuta triviaalseks ning panna lugeja unustama piiri tegelikkuse ja fiktsiooni vahel. Kuivõrd lastekirjandusele on õpetlik funktsioon niikuinii omane, võib ilukirjanduslik väljendus eriti lihtsalt tagaplaanile jääda. See ei tähenda veel ilmtingimata, et teksti sotsiaalseid sõnumeid otsivat ja uurivat lähenemist peaks vältima: analüüsi põhjal ongi võimalik leida, kas teoses on tugevalt esitatud ühiskondlikud hoiakud või ideed või paistab kirjandusteose eesmärk olevat midagi muud. Samas võib ka tekst ise anda suuniseid, et mõista, kas ühiskondliku tasandi põhjalikum analüüs on põhjendatud või mitte.

Lastekirjanduse uurija Peter Hollindale eristab kolme tasandit, mille kaudu saab autor tekstis väljendada teatud ideoloogilisi hoiakuid (Hollindale 1988, viidatud Stephens 1989: 9–10 kaudu). Esiteks võivad veendumused, olgu need näiteks sotsiaalsed, poliitilised või moraalsed, esineda kirjandusteoses ilmselgelt ja avalikult ehk **eksplitsiitse ideoloogia** näol. Sellised tekstid on sageli loodud konkreetse sõnumi edastamise tarbeks ning neis avalduvad otsekohevalt maailmavaatelised arvamused. (Samas) Bakalaureusetöö järgmistes peatükkides näitan, et just sellesse kategooriasse sobituvad suurel määral Piret Raua teosed „Ernesto küülikud“, „Sanna ja salakütid“ ning „Printsess Lulu ja härra Kere“. Teisena toob Hollindale (Samas) välja niinimetatud **implitsiitse ideoloogia** ehk autori isiklikud eeldused, mida tekstis tõese või ilmselgena esitatakse. Seda tüüpi seisukohad ei tule teostes kohe esile, ent ühiskondlike seoste põhjalikumal uurimisel võivad selgineda aspektid, mis iseloomustavad tekstis esitatud maailmavaadet tervikuna, näiteks kombestikuga seonduvad normid (Stephens 1989: 10) Kolmandaks saab ühiskondlikke hoiakuid tuvastada keeles, mida autor tekstis kasutab: väljendusvahendina mõjutab keel oluliselt, kuidas mõnd nähtust või gruppi teoses esindatakse (Hollindale 1988, viidatud Stephens 1989: 9–10 kaudu). Seega saab eristada kolme võimalust ilukirjanduse ja ühiskonna vaheliste seoste avaldamiseks tekstis, kusjuures kõik kolm liiki pole lugejale või uurijale samaväärselt kättesaadavad. Lähtuvalt ideoloogia avaldamise otsekoheusest on võimalik mõista, kas sotsiaalsed sõnumid tõusevad tekstis esiplaanile või

mitte, misläbi saab hinnata ühiskonnakeskse lähenemise sobivust kindla teksti analüüsimise ja tõlgendamise kontekstis.

Eelmainitud ideoloogilisi positsioone saab kirjandusteosest otsida kahelt tasandilt: **lugu** ja **diskursus**. Esimene kihistus haakub peamiselt küsimustega narratiivist – milliseid sündmusi ning arengukaari teoses esitatakse –, tegelaskonnast ning aegruumist. Vaatluse alla kerkib see, mis juhtub ehk mida konkreetset tegelased ilukirjandusteoses kujutatud ajas ja kohas teevad. (Stephens 1989: 17) Need nii-öelda pindmised aspektid on lugejale kõige lihtsamini ligipääsetavad, kuid sisaldavad juba olulist infot teksti ühiskondlike või, juhul kui tekst sobitub Annuse kirjeldatud võõritusfunktsiooniga, ühiskonnakriitiliste sõnumite kohta. Esmatasandile kuuluvate elementide põhjal selgineb näiteks, millist tüüpi tegelastele teoses sõna antakse või millised on teksti põhilised temaatilised rõhuasetused. Seeläbi haakub loo tasand omakorda Hollindale'i sõnastatud eksplitsiitse ideoloogiaga, mis avaldub kirjandusteoses otsekoheselt.

Diskursuse tasandil on põhirõhk hoopis sellel, kuidas lugu edasi antakse, käsitledes küsimusi nagu vaatepunkt, sümbolid, intertekstid ja sündmuste esitamise järjekord. Ka need aspektid sisaldavad olulist infot kirjandusteksti ühiskondlike kihistuste kohta, täiendades näiteks tegelaskonna analüüsi: kas teoses võtavad sõna samad tegelased, keda kujutatakse, või on kontroll toimuva vahendamise üle antud kellelegi teisele? (Stephens 1989: 17, 27) Nii-öelda metatasandil avalduvad tunnused haakuvad lugemisprotsessiga kahesuunaliselt. Ühest küljest saab seeläbi uurida, kuidas kodeeritakse ühiskondlikke sõnumeid kirjandustekstidesse, näiteks milliste poeetiliste võtete ja väljendusvahendite abil toimub nii-öelda ridade vahele kirjutamine. Teisalt peidavad need väljendusvahendid endas viise, mille abil teoses esitatud hoiakud ja seisukohad lugejale kättesaadava(ma)ks tehakse: kasutatud intertekstid või varasemast tuttavad sümbolid võivad anda vihjeid, mille abil jõuda ühiskonnakriitiliste hoiakuteni, eriti juhul, kui need tekstis otsekoheselt ei ilmne.

Kirjanduse ja ühiskonna suhted pole üheselt piiritletavad. Kuigi teoreetikute hulgas paistab olevat üksmeel selle osas, et nii kirjandus nähtusena kui ka iga eraldiseisev teos on sündinud sotsiaalses kontekstis, on keerulisem leida konsensuslikku hoiakut, mille põhjal kahe valdkonna suhteid lähemalt eritleda. Alapeatükis olen toonud välja mõned tugipunktid, millest edaspidi valitud teoste analüüsil lähtun. Esiteks väljendub seos ühiskonnaga teose funktsioonis: kas ilukirjanduslik looming aitab lugejal teda ümbritsevate oludega kohaneda või, vastupidi, kutsub temas esile rahulolematust kehtiva ühiskondliku korraga. Teiseks võib väita, et iga tekst on ideoloogiline, kuivõrd juba keel kui väljendusvahend sisaldab endas olemuslikult hoiakuid,

ent lisaks võivad erinevad hoiakud, sealhulgas ühiskondlikku laadi seisukohad, teoses ilmnedavad otsekotheselt ja ilmselgelt või hoopis peidetud kujul. Kolmandaks saab uurimise käigus vaadelda, keda ja mida tekstis kujutatakse ning kuidas on ühiskonnaga haakuvad küsimused tekstis esitatud.

2. Piret Raua lasteraamatute temaatika

Lähtuvalt Stephensi eristatud kahest tasandist, uurin esmalt, kas ja millised ühiskonnakriitilised teemad avalduvad valitud tekstide sündmustiku ja tegelaskonna põhjal. Kirjeldan Piret Raua lasteloomingule omast teemade ringi ning näitan, et kõigis valimisse kaasatud raamatutes satuvad vaatluse alla küsimused, mis haakuvad selgelt ühiskondlike küsimustega. Loo tasandi analüüsimine võimaldab näha ka Raua loomingu sisalduvaid eksplitsiitseid ja implitsiitseid ideoloogilisi hoiakuid.

2.1. Loomade õigused

Ühe olulise teemana koorub Raua loomingu välja loomade õiguste küsimus, mis on kesksel kohal kahes analüüsitavas teoses: „Sanna ja salakütid” ning „Ernesto küülikud”. Nagu pealkirjast nähtub, käsitleb Raud esimesena mainitud jutustuses salaküttimist ning selle mõju loomadele. Sanna, loo peategelane, tutvub loo alguses Fred Tsepeliiniga, kes lubab vanaemale külla sõitvat elevantidudrukut tema teekonnal aidata. Ometi selgub peagi, et mees on hoopis salakütt, kes kasutab Sannat ära, et tema vanaema kihvad endale saada. Raud ei proovi teemat peita, vaid käsitleb probleemi ausalt ja otsekoheselt. Esiteks ei seostu küsimus teoses üksnes Sannaga, kuna salakütid on lisaks elevanti võhkadele huvitatud ka teiste eksootiliste loomade, näiteks kilpkonnade ja krokodillide, nahast ning luudest. Teiseks näidatakse salakütte äärmiselt ohtlikena: oma eesmärkide saavutamise nimel on nad kasutanud vägivalda ja on valmis seda tegema ka edaspidi. Kõige selgemalt väljendub kurjategijate tegevustega kaasnev oht Sanna sõbra krokodill Keenia kogemuste kaudu. Nimelt langes terve tema pere salaküttide ohvriks, kusjuures kogemust vahendatakse teoses lausa ootamatu aususega: „Ühel päeval sattus jõe äärde inimene. Inimesel oli kaasas puss. Nii kui inimene poisi perekonda nägi, võttis ta pussi ja tegi sellega mitu korda põmm! Poisi vanemad ja sugulased langesid kõik surnult pikali.“ (Raud 2017: 124–125) „Sannas ja salaküttides” kujutatud sündmuste kaudu annab Raud loomade ärakasutamise teemat seega edasi selle täies ulatuses ega hoidu ka ebamugavatest aspektidest.

„Ernesto küülikutes” vaatleb Raud loomade õiguste teemat teisest rakursist, keskendudes karusnahakasvatuste ebaeetilisele. Varem mustkunstnikuna töötanud Ernesto satub tööle küülikufarmi, kuid pole oma ülesannete lõppmõjust läbinisti teadlik: tsirkuseartisti tausta tõttu hakkab Ernesto loomasid hoopis treenima ning õpib jäneseid seeläbi hästi tundma. Kui Ernesto mõistab, et jäneseid kasvatatakse ainult nahkade tarbeks, peab ta olukorda sügavalt

ebaõiglaseks ning otsustab loomadega põgeneda. Sedasi avaldub teoses aga uus loomade õigustega seotud probleemistik. Raha teenimise eesmärgil hakkab Ernesto küülikutega koos turuplatsidel esinema, mis pälvib Loomakaitsjate Liidu esinase halvaks panu. Teadmatus tõttu satub Ernesto ise ärakasutaja rolli, mida oli proovinud vältida. „Ernesto küülikute” kaudu avab Raud loomade õiguste küsimust märksa argisemas kontekstis. Kui salaküttimine võib lugejale esmapilgul näida kauge probleemina, mis kohalikke olusid hästi ei iseloomusta, siis karusnahakasvatused või eetiliselt hägusad loomaetendused on aktuaalsed kõikjal.

Kahe teose kaudu pakub Raud mitmekülgse ülevaate loomade õigustele seatud piirangutest kaasaegses ühiskonnas. Kui salaküttimise probleem haakub peamiselt välismaise olustikuga, siis karusnahakasvatuste kaudu saab teema laiaulatuslikuma mõõtme. Valitud olukordi ühendab ulatuslik mõju loomadele, keda praktikad tõsiselt kahjustavad. Et kahe valitud teose narratiivne tuum haakub loomade ärakasutamisega, saab teemat pidada eksplitsiitse ideoloogia ilminguks Raua loomingus – autori töödes esineb selge hoiak mainitud teema suhtes, mida sündmustik ja tegelaskond omakorda peegeldavad.

2.2. Poliitiline ebaõiglus

Teise olulise teemana kerkib teostes üles küsimus poliitiliste süsteemide õiglusest ja põhimõttekindlusest. Raud seab küsimuse alla ühiskondlike liidrite suutlikkuse inimeste elu korraldada ja sealjuures õiguslikke printsiipe järgida, näidates seeläbi demokraatia võimalikke murekohti.

Kõige selgemalt puudutab Raud poliitilise ebaõigluse teemat teoses „Printsess Lulu ja härra Kere”. Kuningatütar Lulu avastab, et tema isa on oma ainuvõimu ära kasutanud: sulgenud haridusasutused, sundinud kohaliku haritlaskonna sisepagulusse ning kehtestanud kontrolli meediaruumi üle. Seega on riigis selgelt piiratud inimeste sõnavabadust ning ligipääsu haridusele – kuningavõim meenutab ranget autokraatiat. Riiklikku olukorda ilmestab hästi katkend printsess Lulu ja Sokratese, endise ülikooliprofessori vahelisest vestlusest:

„Kahjuks küll,“ ohkas Sokrates. „Kuningriigi metsadesse pole su isa jahikire tõttu enam peaaegu ühtegi põtra jäänud, aga ükski teadlane ei julge sellest avalikult rääkida. Keegi ei taha oma töökohta kaotada ja sellist tagasihoidlikku elu elama hakata, nagu seda mina teen. Või mis veel hullem – kuhugi vangikongi sattuda.“

„Kas tõe rääkimise eest saab siis inimesi vangi panna?“ küsis Lulu kohkunult.

„Eks küsi oma isa käest!“ soovitas Sokrates kibedalt muiates. (Raud 2008: 161–162)

Sealjuures on kuningas käitunud üksnes isiklikku heaolu silmas pidades, pööramata tähelepanu ühiskonna vajadustele. Lulu avastab teose käigus, kuivõrd kahjulik on olnud isa langetatud otsuste mõju: kohalik ökosüsteem on kokku kukkumas, inimesed kannatavad vaesuse ja isegi

kodutuse küüsis. Kuninga tahtmatus oma varasemate tegude eest vastutust võtta on päädinud probleemidega, mida ta ette näha ei suutnud. Raud kujutab seega teoses ühe autoritaarse režiimi kujunemislugu ning selle negatiivset mõju ühiskonnale, rõhutades teisalt samas ka demokraatliku ühiskonnakorralduse olulisust.

Kriitiline hoiak poliitilise võimuladviku suhtes väljendub ka raamatus „Sanna ja salakütid”. Eelnevalt kirjeldatud salaküttide küsimus saab teoses lisakihistuse, kui tuleb välja, et loomade jahtimist ning elevantiluu kasutamist on toetanud kohalik külavanem. Ühest küljest joonistuvad selle süžeeleini põhjal välja seosed korrupsiooniga: rahalise kasu huvides on poliitiline juht ohverdanud kohalike elanike heaolu ning seadnud oma kogukonna elevantid tõsisesse ohtu. Taas pöörab Raud tähelepanu ohtlikule olukorrale, kus võimupositsioonil inimene teeb otsuseid lähtuvalt oma isiklikest soovidest ega esinda terve ühiskonna huve – tunnus ühendab teoseid „Sanna ja salakütid” ning „Printsess Luluu ja härra Kere”. Teisalt kerkib esile poliitikute komme kasutada retoorikat, mis juhib inimeste tähelepanu kõrvale sisulistest ideedest ning rõhutab hoopis emotsionaalset külge. Ennast kaitstes kasutab külavanem demagoogiavõtteid, õigustades salaküttimist kui ajaloolist traditsiooni – „Võtke teadmiseks, noormees, et elevante on meie maal kütitud juba aastatuhandeid. See on meie maa ajalugu, meie traditsioon” (Raud 2017: 151) – ning apelleerides rahva varasemale toetusele ja enda näiliselt positiivsele kuvandile. Sarnaselt kuningaga teoses „Printsess Luluu ja härra Kere” ei võta külavanem vastutust, ent tegelase kaudu rõhutab Raud just demokraatia võimalikku pahupoolt. Valijad on demokraatlikus süsteemis oluline kontrollmehhanism, mistõttu on ka nemad osaliselt süüdi tekkinud olukorras, olgu neid mõjutanud faktoriteks näiline majanduslik kindlus või emotsionaalselt laetud demagoogia.

Kahe teose kaudu kajastab Raud erinevaid poliitilisi süsteeme ning edastab viise, kuidas ühiskonnakorraldus inimeste elu raskendada võib. Sealjuures käsitleb autor küsimusi nii ebaefektiivsetest poliitikutest kui ka potentsiaalselt irratsionaalsest valijaskonnast – mõlemad võivad põhjustada ühiskondlikke probleeme. Teema esindab taas eksplitsiitse ideoloogia avaldumise vormi teostes, kuna tuleb välja põhiliste tegevuste kaudu.

2.3. Institutsionaalne ebaefektiivsus

Raua kriitika objektiks ei kujune üksnes poliitiline süsteem tervikuna, vaid ka erinevad institutsioonid, mis ühiskonda ja selle liikmeid mõjutavad või kontrollivad.

Esiteks vahendavad teosed ambivalentseid sõnumeid päästejõudude, täpsemalt just politseijõudude kohta. Jutustuses „Sanna ja salakütid” pöörduvad tegelased korduvalt inimeste poole, kes peaksid neile abi pakkuma, ent jäävad sageli oma muredega siiski üksi. Lugejat saadab pidevalt arusaam, et päästjate kiirema reageerimise korral oleksid Sanna probleemid võinud laheneda märksa kiiremini. Samuti ei võta politseinikud loomade probleeme tihti piisavalt tõsiselt, näiteks saadetakse tegelasi salaküttide eest kaitsma ainult üks ohvitser, mis hirmunud tegelastes kummastust tekitab. Alles siis, kui seltskond olukorra tõsidust uuesti selgitab, mõistab ka korrapidaja, et kohale on vaja tuua lisajõude. Teoses „Ernesto küülikud” ilmneb sarnane olukord: politseinik peab Ernesto loomade väärkohtlemise eest kinni, kuigi lugeja silmis on peategelane süütu. Erimeelsus loomakaitsjaga, mida eespool kirjeldasin, lahtub ilma politseiniku sekkumiseta, mistõttu näib arreteerimine lõpuks olevat ebavajalik.

Näidete põhjal oleks ebaõiglane väita, et Raua teostes on pääste- või politseijõud püsiva kriitika objektiks. Mõlemas teoses täidavad päästjad siiski lõpuks oma eesmärgi – teoses „Sanna ja salakütid” peetakse kinni nii salakütid kui ka korrumppeerunud külavanem, „Ernesto küülikutes” toob politseiülem päevavalgele Ernesto ebaseaduslikud töötingimused. Samas on selge, et autori hoiak nende institutsioonide suhtes pole läbinisti hinnanguvaba või positiivne, kuna lugude käigus tuleb pidevalt esile ka hetki, kus institutsioonide tegevus on ebaefektiivne või liiga aeglane.

Teiseks satub kriitika alla kapitalistlik süsteem ning selle ilmingud. Kõige ilmekamalt avab Raud küsimust teoses „Ernesto küülikud”, kus suur osa probleemistikust koondub rahakeskse ühiskonnamudeli ümber. Tegevustiku alguspunkt on tsirkuse kadumine, mistõttu jääb Ernesto ilma oma tööst ja tugisüsteemist. Teose lõpus selgub, et sündmuse taga oli tsirkuse direktor ise: mees jäi sõltuvusse nätsupakkides leiduvate piltide kogumisest ning sattus seetõttu võlgadesse. Rahaliste kulutuste katteks hakkas direktor varastama ning jõudis lõpuks omaenda tsirkuseni. Olukorras väljendub ilmne seos tarbimiskultuuriga, millel võivad olla äärmuslikud mõjud nii indiviidi kui ka tema lähikondlaste elule. Kriitiline hoiak kapitalismi suhtes joonistub välja ka seoses karusnahafarmidega – rahaliste eesmärkide nimel võivad inimesed toime panna ebamoraalseid tegusid ning kasutada ära teisi elusolendeid. Kolmandaks takistab kapitalistlik süsteem Ernestol uut elu alustada. Teglane soovib jänestega kolida metsatukka, ent saab teada, et mets on eraisiku valduses ning kõigil pole sellele võrdset ligipääsu; pangas ei õnnestu Ernestol laenu saada, mistõttu ei ole tal ühtegi võimalust keerulisest olukorrast välja saada.

Omamoodi saab kapitalistlikku maailmakorda näha aga laiemalt Raua ühiskonnakriitika allhoovusena, mis kumab läbi ka teistest eelmainitud teemadest. Teoses „Sanna ja salakütid“ esitatud korrumppeerunud külavanemat kannustab omakasupüüdlikkus: tema poliitilised tosused on kallutatud kõige tulusamate variantide suunas. Samuti saadab kapitalism varjatud kujul loomade õigustega seotud küsimusi. Teema ühisnimetajaks on loomade ärakasutamine selleks, et inimesed saaksid teenida rohkem raha. Peale salaküttimise või karusnahakasvatuste sobituvad siia ritta ka näiteks loomaaiad või lemmikloomapoed, mis teose „Ernesto küülikud“ nimategelases ebameeldivust põhjustavad. Seega ilmneb kapitalistliku ühiskonnamudeli kritiseerimise kaudu Raua implitsiitne ideoloogia: lisaks konkreetsetele viidetele tuleb seesuguse süsteemi pahupool välja teisi pindmisemaid kihte põhjalikumalt lahti mõtestades.

2.4. Muutuste taotlemine

Neljanda laiema ühisosana läbib kõiki tekste peategelase püüdlus teda ümbritsevat elukeskkonda muuta ja parandada. Kuigi formaalselt haakub tunnusjoon tegelaskonna analüüsiga, avaldub selle mõju siiski teose sündmustikus ning kujuneb omakorda läbivaks teemaks.

Teoses „Sanna ja salakütid“ väljendub peategelase proaktiivne käitumisviis kõige ilmekamalt teose keskse probleemi ehk salaküttimisega seoses: just Sanna juhtimisel hakkavad nii elevantidudruk ise kui ka tema kaaslased otsima viisi, kuidas salaküttide küüsist pääseda ning vägivaldsest kambast jagu saada. Samas väljendub sarnane tegevuslaad teose käigus veel teisteski situatsioonides, näiteks toimub teose alguses maavärina tõttu bussiavarii ning Sanna jääb koos teiste reisijatega sõidukisse lõksu. Kui ülejäänud bussis viibijad satuvad sündmuse tagajärjel segadusse, läheneb elevantidudruk juhtunule ratsionaalselt ning leiab viisi, kuidas bussist välja saada, purustades käega akna ja tõstes reisikaaslasi londi abil sõidukist maanteele. Seega satub tegelane teose käigus korduvalt talle vastumeelsetesse olukordadesse, ent astub ise vajalikud sammud, et probleemid ületada.

Samasugust suhtumist esindab printsess Lulu, kes mõtleb muuhulgas hoogsalt välja lahendusi, kuidas kapist ilmunud luukeret teistele lossielanikele tutvustada, mässides luukere sidemetesse ja esitades teda iluoperatsioonilt tulnud filmistaarina, või lossist põgeneda, et päevavalgele tulnud saladuse tagamaid lahti harutada. Tänu Lulu leidlikkusele ja kiirele tegutsemisele suudabki tüdruk tõe päevavalgele tuua ning kutsub seejärel tungivalt isa üles oma käitumist muutma, millega kuningas nõustub – teoses esitatud fiktsionaalset ühiskonda silmas

pidades on tegu lausa revolutsioonilise sündmusega. Ent lisaks peategelasega seotud süžeeliinile leidub jutustuses veel teinegi tegevuslik plaan, milles asuvad aktiivsesse rolli Lulu klassikaaslased Siim ja Susanna. Kaks last peavad sidemetesse mässitud härra Keret kummaliseks ning otsustavad teada saada, kas tulnukataolist olendit tasub siiski usaldada. Seeläbi ei ole tegevuslikkus üksnes Luluule iseloomulik, vaid sobib kirjeldama veel teisigi teoses kujutatud lapstegelasi.

Kõige ilmekamalt tuleb peategelase aktiivsus välja jutustuses „Ernesto küülikud“, mille peategelane käib teose jooksul läbi märkimisväärse arengukaare. Juba esimeses peatükis kaotab Ernesto pea kogu oma maise vara peale mustkunstnikukübara, kuigi sellestki pole enam kasu – „Aga mis oli mul kübarast, kui tsirkust enam polnud“ (Raud 2004: 9). Raamatu lõpuks on tegelane aga enda elu uuesti üles ehitanud: tal on naine, kodu, oma farm ning karusnahakasvatusest päästetud küülikud, keda mees sügavalt armastab. Elujärje parandamise nimel pistab Ernesto teose käigus tarmukalt rinda nii tema jaoks hoomamatu pangandussüsteemiga kui ka mõistmatu politseiiohvitseriga. Seega üritab tegelane hoolimata ebamugavustest enda eluolu parendada ning saavutab tänu püüdlustele ka taolise elukeskkonna, millest unistanud on.

Selmet ebatäiusliku hetkeseisundiga kohanduda, otsustavad Piret Raua teostes kujutatud tegelased oma ümbruskonda muuta, parandada. Seeläbi väljendub tekstide seos Epp Annuse kirjeldatud võõritusfunktsiooniga, millel on omakorda puutepunktid ühiskonnakriitilise hoiakuga. Peategelaste aktiivsuse kaudu näidatakse maailma süsteemina, mida on võimalik ümber kujundada ning isiklike vajadustega vastavusse viia. Et aktiivsus on üks peategelasi defineerivaid iseloomujooni, võib lisaks väita, et teema esindab ka Hollindale'i kirjeldatud otsekoheste ideoloogia esinemisvormi Raua tekstides.

2.5. Kõrvalteemad

Lisaks eelmainitud neljale suuremale teemakobarale ilmneb valitud teostes ka kõrvalteemasid, mis ei saavuta küll tekstides tuumset rolli, ent on olemuselt siiski selgelt ühiskonnakriitilised. Kategoriasse kuuluvaid teemasid ühendab seotus mõne kindla kõrvaltegelasega, kes loos osaleb: vähem olulised tegelased on Raua loomingus sageli justkui põhilisi ühiskonnakriitilisi teemasid täiendavate sotsiaalsete küsimuste kehastused. Järgnevalt kirjeldan kolme kõrvalteemat, mis käsitletavates teostes välja kooruvad.

Teose „Sanna ja salakütid” peategelase tädi Bella töötab pargis purskkaevuna: „Ta seisis keset tillukest kivitiiki madalal pöörleval marmoralusel ja pritsis oma saledast londist vett. Kui lont tühjaks sai, kummardus ta tiigi kohale ja täitis selle uue puhta veega.” (Raud 2017: 13) Tädi peab väga oluliseks oma väljanägemist, kandes ohtralt ehteid ning eredavärvilisi riideid. Samas on Bella aga sageli oma välimuses ebakindel ning otsib teistelt pidevat kinnitust, et ennast hästi tunda – seetõttu satub tädi kiiresti Fred Tsepeliini salakavalate manipulatsioonide ohvriks ning usub, et mees on temasse tõsimeelselt armunud. Tegelaskuju keskseks jooneks on välise ilu ihaldus, millega kaasneb Bella arvates ka teiste inimeste poolehoid: tema suurim unistus on olla staarist tsirkuseelevant, kes teiste ees „höbelillas sätendavas trikoos” (Samas, 63) tantsiks, mured seotud aga tekkivate kortsudega. Seeläbi seostub tädi Bella iluideaalide ja enesearmastuse temaatikaga. Raamatu lõpus jõuab tegelane siiski arusaamani, et kaunidusest veel tähtsam on sisemine ilu; tema eesmärk pole enam saavutada kuulsust tänu kenale välimusele, vaid „häid ja ilusaid tegusid teha” (Samas, 165). Seeläbi muutub tegelase tõlgendus ilu olemusest viisil, mis haakub eelnevas alapeatükis kirjeldatuga: eriline väärtus omistatakse taas aktiivsusele ning tegevuse kaudu enda ja teiste elukeskkonna parandamisele.

Loomade õiguste kõrval pöörab Raud teoses „Sanna ja salakütid” tähelepanu ka vaimse tervise küsimustele. Oluliseks tegelaseks muutub sealjuures krokodill Keenia, kelle perekond salaküttide käe all hukkus. Juhtum mõjutab Keeniat hoolimata ajalisest distantsist veel ka teoses esitatud sündmuste toimumisajal, näiteks ei suuda ta painavate õudusunenägede tõttu öösiti magada ning kardab paukuvaid helisid. Ühest küljest saab tegelase varasemaid kogemusi näha loomade õiguste teema osana, kuivõrd nende kaudu näitab Raud ilmekalt salaküttimise mõju loomadele – selliselt olen tegelase kujunemislugu kirjeldanud alapeatükis 2.1. Vaimse tervise küsimus tõstatub aga eriti selgelt süžeeliini lõpplahendust silmas pidades: Bissa isa nahast tehtud kohver maetakse maha, et tegelane saaks temaga lõplikult hüvasti jätta. Sedasi antakse krokodillile võimalus traumaatilisest kogemusest üle saada või vähemalt teha esimesed sammud tervenemise poole. Samuti kuulub teose tegelaskonna hulka psühholoog Inge Hell, kes pakub loo käigus tuge nii krokodill Keeniale kui ka Sannale ja tädi Bellale, mislābi tõuseb raamatus esile murede jagamise tähtsus ning tõhusus.

Viimase selgema kõrvalteemana saab välja tuua sõltuvuse, mida Raud teoses „Ernesto küülikud” käsitleb. Teose alguses varastatakse tsirkusest, kus Ernesto töötab, kogu varustus ning loomad, kes tsirkuse juures tegutsesid. Töötajad mõistavad, et teo on toime pannud tsirkusedirektor, kuid ei ole teadlikud selle tagamaadest. Teose lõpus tuleb välja, et direktor oli

sattunud rahalistesse raskustesse, mille põhjustas soov koguda kokku näsupakkidest leitavate piltide tervikkomplekt – sebra kujutis jäi tal pärast mitmeid oste aga siiski puudu. Kuigi mehe enda sõnul on tegemist kogumiskirega, leiab olukorrast selgeid viiteid sõltuvusprobleemidele. Tahe kõik pildid leida muutus direktori kinnisideeks ning hakkas täielikult mõjutama tema elu, näiteks ütleb mees ise, et ta „ei suutnud enam mitte millestki muust mõelda, kui ainult sellest sebrapildist” (Raud 2004: 136). Seega esitab Raud tsirkusedirektori tegelaskuju kaudu hoiatava loo sõltuvusest ja näitlikustab probleemi ulatuslikke mõjusid indiviidi elule.

3. Ühiskonnakriitiliste sõnumite kirjutamise võtted Piret Raua lasteraamatutes

Eelmises peatükis käsitlesin teose temaatikat kui põhilist narratiivse teksti elementi, milles avalduvad kirjandusteksti ühiskonnakriitilised sõnumid, tuginedes sealjuures lastekirjanduse uurija John Stephensi kahetasandilisele liigendusele loo ja diskursuse vahel. Järgnevas peatükis pööran põhjalikumalt tähelepanu teisele Stephensi esitatud aspektile ehk diskursusele – kuidas lugu esitatud on? Toon peatükis esile võtted, mida Piret Raud oma lasteraamatutes rakendab, et loo tasandil ilmnenu ühiskonnakriitilisi sõnumeid selgemalt edasi anda ning rõhutada.

3.1. Tegelaste vastandpaarid

Eelmises peatükis nimetatud temaatilisi põhijooni rõhutavad vastandused teostes kujutatud tegelaste vahel. Üksteisega satuvad vastuollu karakterid, kellest üht iseloomustavad pea eranditult positiivsed tunnused, teist aga põhiliselt negatiivsed omadused. Teoses „Sanna ja salakütid“ on kurjuse kehastus Fred Tsepeliin, kes Sannas ja tema vanemates esialgu salakavalalt usaldustunde tekitab, ent seejärel ootuseid reedab ning vägivaldseks ja saamahimuliseks salakütiks osutub. Pärast tema kahepalgelise isiksuse paljastamist manipuleerib „Ernesto küülikute“ tegevuse käivitajaks on tsirkusedirektor, kes röövib ühel õhtul kogu varustuse ja kõik loomad ning seejärel tsirkusest põgeneb. Mõlemat tegelast ühendab muutumatus: kumbki neist ei väljenda kahetsust sooritatud tegude üle, kuigi viimane üritab oma tegusid sõltuvuse arvele kanda.

Raamatus „Printsess Lulu ja härra Kere“ on vastandus võrreldes teiste teostega nõrgem. Negatiivse tegelasena on tekstis kujutatud Lulu isa ehk kuningat, kes riigis täieliku kontrolli on kehtestanud, samas kui positiivse peategelasena kerkib esile just kuningatütar. Ühest küljest põhjustab leebema vastuseisu just tegelaste perekondlik side: võrreldes teiste peategelastega on Lulu märksa kauem teadmatuses ega taha uskuda, et tema enda isa on teinud ülejäänud ühiskonna jaoks kahjulikke valikuid. Teiseks toimub teose jooksul negatiivses tegelases selge muutus, nimelt muudab kuningas oma meelt ning võtab tagasi varem kehtinud piiravad seadused, samas kui kahe teise teose antagonistid lõpetavad vangikongis.

Ühiskonnakriitilise hoiaku analüüsimise seisukohast on oluline rõhutada, et tegelaste negatiivsed iseloomuomadused seotakse tekstides nende sooritatud tegudega: Fred Tsepeliin on salakütiks saanud saamahimu tõttu ning alatuse toel, tsirkusedirektori suunavad varastama ning

loomadega kauplema samuti materialistlikud kalduvused. Printsess Lulu isa on võimuhulluseni viinud soovimatus õppida, mistõttu eemaldas ta ühiskonnast haritlased, vabamõtlejad. Järelikult on just negatiivsete iseloomujoonte tõttu tekkinud sotsiaalsed valupunktid, millest eelmises peatükis juttu oli. Äraspidiselt toimib samasugune loomestrategia ka positiivsete tegelaste puhul: peategelaste leppimatus kehvade elutingimustega ja uljas pealehakkamine on seotud just ühiskondlike probleemide lahendamisega. Seega rõhutavad teostes esitatud tegelaste vastandpaarid ühiskonnakriitilisi teemasid ning tõstavad sõnumeid tugevamalt esile.

3.2. Vaatepunkt ja jutustamisviis

Lisaks eelmise lõigu lõpus esitatud järeldusele süvendab lugeja arusaama teatud tegelaste vastumeelsusest kui ka teistes tekstis esitatud sündmustest teostes rakendatud vaatepunkt. „Ernesto küülikud“ on esitatud minajutustusena, mis läbi kerkib vaieldamatult esile just nimategelase enda piiratud kogemus toimuvast: ülejäänud tegelaskonna arvamused pääsevad esiplaanile vaid dialoogides, kuid peamiselt saab lugeja sündmustest aimu Ernesto silmade läbi. Teised kaks valitud teost on aga kirjutatud kolmandas isikus ning võib väita, et esile kerkib kõiketeadev jutustaja: lisaks peategelaste siseilmale tuleb ette katkendeid, milles keskendutakse hoopis kellegi teise teadmistele ja kogemustele, näiteks käsitleb teoses „Printsess Lulu ja härra Kere“ üks peatükk koer Muki tehtud avastusi. Peategelane ei saa katkendis kirjeldatust teadlik olla – erinevalt näiteks jutustuses „Sanna ja salakütid“ esitatud loomtegelastest ei oska Muki rääkida –, mistõttu peab sündmusi lugejale vahendama hoopis keegi nimetu pealtvaataja.

Samas leidub tekstides ohtralt hinnangulist keelt, näiteks samas teoses lausub kõiketeadev jutustaja pärast ühe piinliku olukorra kirjeldamist, et toimunu „oli nagu halb unenägu“ (Raud 2008: 42). Seeläbi tõstatub küsimus, kelle emotsioone jutustajakuju vahendab või vähemalt millise tegelasega sümpatiseerib. Et tekstid keskenduvad põhiliselt peategelastega toimunud olukordadele – nemad osalevad teostes kirjeldatud sündmustes kõige sagedamini –, paistab juba olevat kõige loogilisem siduda hinnangud just nendega. Lisaks toetavad sellist järeldust ka sisulised kaalutlused, kuna esitatud seisukohad toimuva suhtes sobivad kokku viisidega, kuidas peategelased juhtunule reageerivad või reageerida võiksid. Näiteks kommenteerib teose „Sanna ja salakütid“ jutustaja uudist, et Sanna perekonda sünnib veel üks laps, järgmiselt: „See oli ikka täitsa lõpp! Õnnelikum kui Sanna polnud enam võimalik olla.“ (Raud 2017: 176) Kuigi teosed pole esitatud minajutustusena, kerkib järelikult siiski

esiplaanile peategelase vaatepunkt, millele pööratakse erilist tähelepanu ning millest põhinevalt kommenteeritakse toimunud sündmusi.

Seega suunab Raud lugejat tekstiga suhestuma just peategelase vaatepunktist lähtuvalt. Varjatud kujul esitatud hoiakud on enamasti need, mida lugejad ilma küsitlemata omaks võtavad ja usuvad (Stephens 1989: 27), kuna puudub kindel tegelane, keda kahtluse alla seada – näiliselt on jutustus ju objektiivne. Võte lihtsustab ühiskonnakriitiliste sõnumite esitamist: isegi kui lugeja pole eelnevalt teadlik loomade õigustega seotud probleemidest, on keeruline pidada Fred Tsepeliini leidlikuks kaupmeheks ja kohaliku majanduse edendajaks, kui sündmuste kõrval kujundab hoiakuid elevanditüdruk Sannale fokaliseeritud vaatepunkt. Valitud jutustusviis rõhutab sedasi nii temaatilisi põhijooni kui ka suunab lugeja arvamusi teistest tegelastest.

Eriti lastekirjanduses on tavaline, et lugejat julgustatakse samastuma mõne (pea)tegelase kogemustega ning ennast seeläbi teksti paigutama. Kuigi tervikteose tõlgendusel võib selline strateegia lugeja võimalusi piirata ning ei pruugi seetõttu kirjandusteaduslikust vaatepunktist olla soositud, on võttel selge mõju – esituslaad aitab paremini mõista kujutatud sündmusi ning nende mõju. (Stephens 1989: 4) Sellest prismast lähtudes muutub eriti kõnekaks ka viis, kuidas Raud oma teostes peategelasi esitab. Kõigis valitud raamatutes on sündmustiku keskmes tegelane, kes ei suuda teda ümbritsevat maailma täielikult mõista, näiteks imestab Ernesto, kui saab teada, et tema kolleegid karusnahakasvatuses saavad töö eest palka või et küülikute pidamiseks on vaja eriluba. Seeläbi kerkib teostes esile lapselik vaatepunkt, mis haakub Stephensi kirjeldatud lastekirjanduse konventsionaalse võttega. Samas rõhutab taoline perspektiiv omakorda tekstide ühiskonnakriitilisi kihistusi, kuna võimaldab kahtluse alla seada ka neid nähtusi, mis justkui iseenesestmõistetavaks muutunud on. Lähenemine, mida Raud rakendab, haakub selgelt peatükis 2.3 kirjeldatud temaatika ning autorile omase passiivse ideoloogiaga, sest kutsub lugejat üles kahtlema näiliselt tavapärastes ühiskondlikes süsteemides ja mudelites.

3.3. Kujundite materialiseerumine

Raua tekstides on tähtsal kohal igapäevases keelekasutuses levinud kõnekäänud, mis kaotavad teostes oma kujundlikkuse ning on esitatud hoopistükkis rõhutatult sirgjoonelistena. Selgelt on kujundid välja toodud teostes „Sanna ja salakütid“ ning „Printsess Lulu ja härra Kere“. Esimene neist tugineb kujundile „elevant portselanipoes“ – raamatu nimategelase ema töötab

just portselanikaupluses müüjana. Teises teoses elavdab Raud kujundi „luukered kapis“, nimelt on loo alguspunktiks printsessi kohtumine luukerega, kes tema isa – riigi kuninga – riidekapist välja on tulnud ning isukalt tüdruku hambapastat sööb. Mõlemale kujundile tõmmatakse tähelepanu teksti toetavate illustatsioonide abil, pakkudes kujundile ka visuaalse representatsiooni. Raua kirjutusviis haakub seeläbi maagilise realismi võttestikuga, milles samuti kujundid ja reaalne elu omavahel põimuvad (Talvet 2019: 328).

Seeläbi kasutab Raud oma teostes ära keele ideoloogilist jõudu, mida mainib oma kolmetasandilises liigituses ka Peter Hollindale (Hollindale 1988, viidatud Stephens 1989: 9–10 kaudu). Nimetatud kujundid on seotud ühiskondliku sfääriga: esimese abil saab kirjeldada kedagi, kes oma ümbruskonda ei sobi või ei kuulu, teine on muuhulgas levinud näiteks poliitilistes ringides, markeerimaks üldsuse eest varjatud saladust. Sarnane lähenemine on lastekirjanduses levinud ka laiemalt, näiteks on ameerika lastekirjanduses levinud kaladega seotud sümbolite kasutamine, et väljendada tegelaste kogemusi idioomide tähendusväljadele tuginedes (Brown 2014: 197–198). Raua tekstides muutuvad seesugused puutepunktid eriti ilmselgeks, kuna kujundeid ei kasutata üksnes raamatute kaanekujunduses või jutustaja kommentaarides – tegelased ongi mainitud kõnekäändude kehastused.

Sealjuures võib väita, et Raua teostes laieneb ka võtte funktsioon: kujundid ei ilmesta üksnes üht või teist tegelast, vaid teost kui tervikut. „Sanna ja salakütid“ üheks tõlgendusvõimaluseks saab kõrvalejäetud ühiskonnagrupi püüdlus ületada ühiskondlikke raskusi, et kogukonda paremini sobitada. Kõnekäänd toetab teoses esitatud sotsiaalseid hoiakuid elevantide suhtes, mille kohaselt loomad on justkui teisejärgulised kodanikud, kelle kaitsmine pole ilmtingimata oluline. Vaadet iseloomustab näiteks järgnev katkend, kus bussijuht üritab põhjendada, miks ei soovi Sannale piletit müüa:

„Ei-ei!“ oli bussijuht kindel. „See pole siin mingi tsirkus, kus loomad ja inimesed pead-jalad koos ringi sõidavad. Mul ei ole küll isiklikult elevantide vastu midagi – te isegi meeldite mulle –, aga mu ülemused ei lubaks seda eluilmaski. See on soliidse firma korralik buss!“ (Raud 2017: 30)

Sarnane seisukoht tuleb esile korrumpeerunud külavanema sõnavõttus, kui üritab Sannale ja tema kaaskondlastele selgitada, miks salakütte toetanud on:

„Ah, neid seaduseid on ka igasuguseid,“ ühmas külavanem. „Täna on need ühesugused, homme teistsugused. Minu küla seadused elevantide tappa ei keela. Võtke teadmiseks, noormees, et elevant on meie maal kütitud juba aastatuhandeid. See on meie maa ajalugu, meie traditsioon.“ (Raud 2017: 151)

Analüüsidest tekstinäiteid kõnekäänust lähtuvalt, kerkivad esile teisedki ühiskonnakriitilised alltekstid. Tegelaselõnes väljenduvad hoiakud, mis ei erine liialt päriseluliste vähemustega seotud ühiskondlikest hoiakutest või seisukohtadest, mille järgi traditsioonid ja kombed või võimalik negatiivne vastureaktsioon on piisavad põhjendused, et marginaliseeritud gruppide

liikmete soove eirata. Loomade õiguste küsimus tuleb küll teoses kahtlemata esile, ent kasutatud kõnekujund võimaldab põhjendatud seoseid veel teistegi ühiskonnakriitiliste sõnumitega.

Teoses „Printsess Lulu ja härra Kere“ on kujund selgemalt seotud teose põhilise teema ehk poliitilise võimu ärakasutamisega. Ometi aitab materialiseeritud kõnekäänd ehk härra Kere tegelaskuju rõhutada sõnumi kaalukust. Kiivalt hoitud saladuse ilmnemisel on kuningriigi ühiskondlikule süsteemile teoses tohutu mõju: ühest küljest paljastatakse riigijuhi tõeline pale ning päevavalgele tulevad tõsised väärted, teisalt kaasnevad leiuga ka ulatuslikud muutused, kuna kuningas otsustab käitumist muuta. Näiline heaolu, mis riigis valitseb, puruneb pärast härra Kere ilmumist. Seega toob kujund esile teose võõritavat funktsiooni, kuna näitab, et olemasoleva korralduse taga võib varjuda negatiivseid nähtusi, mille avastamine on ühiskondliku arengu jaoks määratu tähtsusega. Keele ideoloogilisuse kaudu tõstab Raud seeläbi teoses „Printsess Lulu ja härra Kere“ täiendavalt tähelepanu jutustuse temaatikas esile kerkinud ühiskonnakriitilistele sõnumitele.

3.4. Intertekstuaalsed viited

Üheks võtteks, mille abil ühiskonnakriitilised seosed Piret Raua loomingus esile kerkivad, saab pidada intertekstuaalsust. Tekstides ilmnevad nii kaudsed kui ka otsesed viited teistele levinud narratiividele ning tegelastele.

Juba Raua teoste seesmine loogika sarnaneb märkimisväärselt imemuinasjuttudega ning hõlmab mitmeid nimetatud žanrile omaseid sündmuseid või etappe. Vladimir Propp on sõnastanud põhilised elemendid, mis iseloomustavad muinasjutu sündmustiku arengut, näiteks peategelase (ehk kangelase) lahkumine kodust, kangelase üleastumine mõnest sätestatud keelust ja kangelase otsus antagonistile vastu astuda (Propp 2013: 25–65). Kõik need sündmused ilmnevad ka valitud teostes. Sanna lahkub kodust, et minna külla oma vanaemale, ning usaldab teekonna käigus Fred Tsepeliini, kuigi oli varem ise otsustanud, et mehega ei tasu suhelda. Pärast salaküti tõelise palge ilmnemist hakkab Sanna otsima viise, kuidas tema kuritegelik olemus paljastada ning salaküttidest jagu saada. Printsess Lulu põgeneb kuningalossist, et uurida välja isaga seotud saladuse tõeline sisu. Ernesto on samuti sunnitud teose alguses nii-öelda kodust lahkuma, kuna tsirkus varastatakse; hiljem põgeneb peategelane koos küülikutega karusnahakasvatusest nign proovib leida viisi, kuidas leida endale ja loomadele turvaline elupaik. Kuigi Raua lasteraamatud ei järgi ilmingimata üksüheselt Proppi

loodud mudelit, esinevad neis siiski märgatavad kokkupuutepunktid laste- ja muinasjutukirjandusele omaste etappidega, näitlikustamaks teoste intertekstuaalseid seoseid.

Samas tulevad esile viited ka konkreetsetele juttudele, mille lugeja lihtsasti ära tunneb. Kõige ilmekamalt joonistuvad sellised intertekstuaalsed seosed välja teoses „Sanna ja salakütid”, milles võib tuvastada paralleele kahe levinud muinasjutuga: „Punamütsike” ja „Sinihabe”. Terve teksti süžee sarnaneb märkimisväärselt esimesena nimetatud looga. Nimelt läheb Sanna külla oma vanaemale, et oma tervislikku seisu parendada, kuid satub teelt kõrvale ning langeb salaküttide, eelkõige Fred Tsepeliini lõksu. Sündmustiku edasist arengut võib näha kui püüdlust vältida „Punamütsikese” loos toimunut: Sanna proovib kõigest väest enne salakütte vanaema juurde jõuda ja teda hoiatada.

Kui selle tõlgenduse kohaselt saab Tsepeliini tegelaskuju pidada hundi võrdkujuks, siis teise intertekstuaalse viite põhjal sarnaneb karakter hoopis Sinihabemega. Sanna tädi Bella on mehesse armunud ning usaldab teda jäägitult – isegi pärast seda, kui tüdruk on mehe headuse kahtluse alla seadnud, otsustab Bella Tsepeliini juurde jääda ning usub, et mees muudab oma käitumist. Ometi otsustab tädi ühel hetkel avada krokodillinahast kohvri, mida salakütt endaga kaasas kannab, ning leiab sealt terve hulga elevantiluust kujakesi. Avastuse tagajärjel selgub Bella jaoks Tsepeliini tõeline pale ning ta otsustab hakata salaküttide vastu töötama, sidudes Fredi ja tema kaaskondlased telki kinni ning viies nad ise politseinike kätte.

Intertekstuaalsete viidete põhiline funktsioon on ilmselt muuta tekstid lugejale kättesaadavamaks – teoste publikule ehk lastele on eelmainitud lood tuttavad ning aitavad uue tekstiga suhestuda. Samas lisanduvad intertekstidele Raua loomingus ka ühiskonnakriitilised tasandid. Ühest küljest selgineb taas tegelaste vastandlikkus, kuna negatiivsetel karakteritel on omakorda seosed teiste tuntud antagonistidega. Teisalt rakendab autor intertekstuaalseid seoseid ühiskonnakriitilise temaatikaga teostes, mistõttu tähendab teksti suurem ligipääsetavus ka suuremat tõenäosust, et lugeja suudab oma tõlgenduses märgata seoseid ilukirjanduse ja reaalse elu vahel.

3.5. Realismi ning fantastika suhe maailmaloomes

Raua teoste kuuluvus lastekirjanduse valdkonda paistab olevat alapeatükis 1.1. kirjeldatud parameetrite põhjal selge. Ometi on keerulisem panna paika tekstide täpsem žanriline määratlus – kas Rauda tuleks pidada fantaasiakirjanikuks, realistlikuks autoriks või sobitub tema looming hoopis kahe liigi vahelisele alale? Järgnevalt analüüsin realismi ning fantastika vahelist pinget

Raua teostes, keskendudes peamiselt maailmaloomele, ning toon välja kasutatud võttestiku seosed ühiskonnakriitiliste sõnumitega.

Fantastilised jooned ilmnevad teravalt teostes „Sanna ja salakütid” ning „Printsess Lulu ja härra Kere”. Neist esimene leiab aset fiktiivses paigas nimega Merimaa, mille elanikeks on lisaks inimestele nähtavasti ka rääkivad loomad – nii elevantidudruk Sanna, kilpkonn Bissa kui ka krokodill Keenia saavad inimolenditega vabalt suhelda. Teoses „Printsess Lulu ja härra Kere” esitatud sündmused toimuvad kuningriigis, kuid täpsemat infot lugeja tekstist ei saa: riik jääb nimeta, selle asukoht ebaselgeks. Samas kirjeldatakse tekstis muid nähtusi, mis reaalses elus juhtuda ei saaks, nagu luukere elustumine. Seega kehtestub nendes teostes fiktiivne, fantaasiarohke ruum.

Siiski poleks õiglane Raua loomingut üldistavalt fantaasiakirjanduse hulka määrata. Esiteks ilmneb näiteks teoses „Ernesto küülikud” märksa realistlikum laad, mida ei täienda ebareaalsed lisandused, näiteks antropomorfiseeritud loomad või objektid. Samuti on tekstis esindatud kõikvõimalikud reaalelulised ühiskondlikud struktuurid: pangasüsteem, politseiõud, meelelahutusasutused, loomaõiguslaste kaudu ka vabakond. Teos peegeldab neid nähtusi küll lapsetaolise peategelase silmade läbi, ent mõjub sellest hoolimata täpselt ning realistlikult. Samasugune tunnusjoon ühendab omakorda kõiki kolme raamatut, näiteks pakub „Printsess Lulu ja härra Kere” sissevaate kujutatava monarhia riigiparatuuri ning selles langetatud poliitilistesse otsustesse ja haridussüsteemi. Sealjuures ei erine kajastatud ühiskondlikud korraldused märgatavalt reaalsest maailmast, vaid näivad vastupidiselt olevat sellelegi omased. Selgeid viiteid tegelikkusele leidub ka raamatus „Sanna ja salakütid”, näiteks tuleb loo esimeses lauses välja, et Sanna elab Aafrikas – fiktsionaalne Merimaa on seega osa päris maailmaruumist. Järelikult võivad teostes ilmned küll fantastilised jooned, ent samas on nähtavad ka paralleelid reaalse ühiskonnakorraga ning teosed jäljendavad omamoodi tavalist maailma.

Rauale võib seega omaseks pidada kahesuunalist nihestatust: tema loomingus pole realismi ilma fantastikata ega vastupidi. Nagu varasemalt lastekirjandust kui valdkonda eritlevas peatükis mainitud, on lastekirjandusel kaks põhilist funktsiooni: meelelahutus ja õpetlikkus. Neist esimesega haakuvad näiteks tekstid, mille peamine eesmärk on pakkuda noorele lugejale mõnusat ajaviidet või pääsu argisest igapäevaelust ning arendada tema kujutlusvõimet. Fantastiliste elementide lõimimine tekstidesse haakub just nende funktsioonidega ning muudab raamatud vastavalt lastekirjanduses levinud konventsioonidele

loetavamaks, põnevamaks. Samas soosib tegeliku maailma peegeldamine lastekirjanduse õpetliku rolli täitumist, tuues esile fiktsionaalsete olukordade seosed ühiskonna ja ühiskondlike probleemidega. Seeläbi ilmestab fantastika ja realismi ambivalentne suhe viisi, kuidas autor ühildab ühiskonnakriitilisi sõnumeid lastekirjanduse kui kirjandusvaldkonna tavadega.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö uurib kolme Piret Raua lasteraamatut – „Ernesto küülikud” (2004), „Sanna ja salakütid” (2005) ja „Printsess Lulu ja härra Kere” (2008) – ning neis tekstides esinevaid ühiskonnakriitilisi sõnumeid. Kuigi autori senises retseptsioonis on esile toodud, et Raud käsitleb lastele suunatud teostes sageli ühiskondlikke teemasid, pole ilmunud põhjalikumat käsitlust, mis autori loomingule just sellest lähtepunktist avaks.

Töö teooriaosas olen vaadelnud kahte peamist küsimust. Esmalt analüüsisin erinevate kirjandusteoreetikute definitsioone sellest, mis ülepea on lastekirjandus. Kuigi mõiste on igapäevases keelekasutuses levinud, on kirjandusvaldkonna piirid siiski hägused. Uurimistöö kontekstis pean lastekirjanduse osaks teoseid, mis on loodud noort lugejat silmas pidades. Lastele adresseeritud kirjandusteosed täidavad enamasti kaht põhilist funktsiooni: ühest küljest pakuvad teosed lugejale naudingut ja meelelahutust, teisalt sisaldavad õpetlikku sõnumit. Hoolimata sellest, kumb taotlus teoses esiplaanile asetub, iseloomustab lastekirjandust otstarbekus – teos täidab kindlat eesmärki.

Teiseks käsitlesin kirjanduse ja ühiskonna vahelisi seoseid ning võimalusi, kuidas kahe valdkonna vahelisi puutepunkte leida ja analüüsida. Kirjandusteoreetikud paistavad olevat üksmeelel, et kirjanduslikud tekstid suhestuvad sotsiaalsete oludega, ent suhtuvad mõneti erinevalt ühiskondlike sõnumite eritlemise vajalikkusesse. Kui ilukirjandusele siiski sellest vaatepunktist läheneda, saab lahti mõtestada kolme peamist tahku. Esiteks võib küsida, kas teose eesmärk on inimest ühiskondlike oludega lepitada või vastupidi, tekitada temas rahulolematust – vastavalt hoiakule kerkib tekstis esile kas turvafunktsioon või võõritusfunktsioon. Teiseks saab uurida ideoloogilisi hoiakuid, mis kirjandusteoses kas eksplitsiitselt või implitsiitselt avalduda võivad. Kolmandaks tasub tekstis ilmnevat ühiskondlikke ja ühiskonnakriitilisi sõnumeid otsida kahelt erinevalt tasandilt: lugu ja diskursus. Neist esimese puhul pööratakse tähelepanu teose sündmustikule ja tegelaskonnale – mis tekstis juhtub –, teise kihistuse mõtestamisel on tähelepanu aga esitusviisil, autori rakendatud kirjanduslikul võttestikul.

Teoreetilisele raamistikule tuginedes vaatlesin esmalt põhilisi teemasid, mida Piret Raud oma lasteraamatutes käsitleb. Lähtusin analüüsi käigus loo tasandist, käsitledes sündmustiku ja tegelaskonnaga seotud küsimusi. Raua teostes saab täheldada kolme peamist teemat: loomade õigused, poliitiline ebaõiglus ning institutsionaalne ebaefektiivsus. Lisaks

käsitlesin eraldi teemana muutuste taotlemist, mis iseloomustab kõigi kolme valitud teose peategelasi, kes otsivad teoste käigus kogetud ühiskondliku loomuga probleemidele lahendusi. Nimetatud teemad iseloomustavad autori teostes ilmnevat eksplitsiitseid ja implitsiitseid ideoloogilisi hoiakuid. Raamatute sündmustiku kaudu tõusevad väga selgelt esile küsimused, mille suhtes Raud kriitilise positsiooni võtab. Samas selginesid analüüsi põhjal eeldused, mida Raud ilmtingimata otsekoheselt ei problematiseeri, kuid mis põhjustavad eksplitsiitselt esitatud ühiskondlikke valukohti, näiteks kapitalistlik ühiskonnamudel. Viimaks kirjeldasin olulisemaid kõrvalteemasid, mis ei asetu üheski teoses esiplaanile, kuid on tekstides mõne kõrvaltegelase kaudu esindatud. Ideoloogilised hoiakud annavad omakorda märku sellest, et Piret Raua raamatutes toimib peamiselt võõritusfunktsioon, mille märk on soov tegelikus maailmas midagi muuta ja lugeja arusaamu kriitilisel viisil kujundada.

Teiseks uurisin kirjanduslikke võtteid, mille abil Raud temaatilisi põhijooni rõhutab ning lugejale edasi annab. Esmalt ilmneb tekstides positiivsete ja negatiivsete tegelaste vastandus, kusjuures ebamoraalsetena kujutab autor just tegelasi, kes loo tasandil välja joonistunud probleeme põhjustavad. Seega lähtub Raud tegelaskonna esitamisel viisidest, kuidas tõsta esile ühiskonnakriitilisi sõnumeid. Teiseks rõhutab teostes kasutatud vaatepunkt ning lugude jutustamisviis läbivalt peategelaste kogemusi, mis loob omakorda vastandpaaride teket. Lisaks suunab autor lugejat seeläbi samastuma peategelaste kogemustega ning mõistma probleeme, millega karakterid silmitsi seisavad, toonitades seeläbi esmatasandil avalduvaid kriitilisi hoiakuid. Kolmandaks toetab sõnumeid levinud kõnekäändude materialiseerimine, mis laiendab esitatud seisukohti keele ideoloogilise jõu toel. Neljandaks toetavad ühiskonnakriitilist lugemist teostes kasutatud intertekstid – tuttavlike elemente esitab Raud uues kontekstis, mille keskmes on sotsiaalsed valukohad. Viieandaks hägustab autor piire fantastika ja realismi vahel, tõmmates oma teostes mängulisi, ent ometi äratuntavaid paralleele tegeliku maailmaga.

Kolme valitud teose analüüsi põhjal nähtub, et ühiskondlike olude kajastamine ja kritiseerimine pole üksnes marginaalne aspekt Raua lasteraamatutes, vaid tuumne tekstiloomestrateegia. Ühiskondlikud seosed avalduvad juba teoste temaatikas, mida rõhutavad omakorda rakendatud kirjanduslikud võtted. Autor ühendab oma teostes sotsiaalse probleemistiku lastekirjandusele omaste konventsioonidega, luues seeläbi ilukirjandustekste, mis on samal ajal nii loomingulised ja meelelahutuslikud kui ka õpetlikud.

Kirjandus

- Annus, Epp** 2002. *Kuidas kirjutada aega?* Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Brown, Megan R.** 2017. Swimming Against the Tide: Disability Represented Through Fish Symbolism in (and on) Middle Grade and Young Adult Novels. *Children's Literature in Education*, 50, 193–209.
- Hunt, Peter** 2005. *Understanding Children's Literature*. New York: Routledge.
- Krusten, Reet** 1995. *Eesti lastekirjandus*. Tartu: Elmatar.
- Müürsepp, Mare** 2009. Linnulennult 2008. aasta lastekirjandusest. *Sirp*, 27.03.
- Nikolajeva, Maria** 2010. *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*. London, New York: Routledge.
- Nodelman, Perry** 2008. *The Hidden Adult: Defining Children's Literature*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Palm, Jaanika** 2017. Piret Raud „Kõik minu sugulased“. *Eesti Lastekirjanduse Keskus*, <https://elk.ee/november-2017-piret-raud-koik-minu-sugulased/> (29.05.2023).
- Raud, Piret** 2004. *Ernesto küülikud*. Tallinn: Tänapäev.
- Raud, Piret** 2008. *Printsess Lulu ja härra Kere*. Tallinn: Tänapäev.
- Raud, Piret** 2017. *Sanna ja salakütid*. Tallinn: Tänapäev.
- Stephens, John** 1989. *Language and Ideology in Children's Fiction*. London, New York: Longman.
- Vaiksoo, Jaanus** 2022. Proosaline aasta 2021 lastekirjanduses. *Looming*, 5, 681–692.
- Warren, Austin; Wellek, René** 2010. *Kirjandusteooria*. Tartu: Ilmamaa.

Social Criticism in Piret Raud's Children's Books. *Summary*

The bachelor's thesis examines three children's books by Piret Raud – „Ernesto küülikud” (*Ernesto's Rabbits*, 2004), „Sanna ja salakütid” (*Sanna and the Poachers*, 2005) and „Printsess Luluu ja härra Kere” (*Princess Luluu and Mr. Bones*, 2008) – and the socio-critical messages present in these texts. Although the author's previous reception has highlighted that Raud often addresses societal themes in her children's works, a comprehensive analysis that would explore the author's oeuvre from this perspective has not yet been published.

In the theoretical part of the thesis, I have examined two main questions. Firstly, I analyzed different definitions of children's literature provided by various literary theorists. While the term is common in everyday language, the boundaries of the literary field are still somewhat vague. In the context of this research, I consider children's literature to include works created with young readers in mind. Literature addressed to children usually serves two primary functions: on the one hand, the works provide enjoyment and entertainment to the readers, while on the other hand, contain educational messages. Regardless of which intention takes precedence in a particular work, children's literature as a whole is characterized by purposefulness – the work is expected to serve a specific objective.

Secondly, I addressed different possibilities for finding and analyzing connections between literature and society. Literary theorists seem to agree that fiction is intertwined with social conditions, but they differ somewhat in their views on the necessity of analyzing social messages. However, when approaching literature through this lens, three main aspects can be deciphered. Firstly, one can inquire whether the purpose of the work is to reconcile the reader with their social conditions or, conversely, to instill dissatisfaction: depending on the stance, the text serves either a safety function or an estrangement function. Secondly, one can examine the ideological attitudes that may manifest explicitly or implicitly in the literary work. Thirdly, it is worthwhile to search for societal and socio-critical messages in the text on two different levels: story and discourse. In the case of the former, attention is focused on the plot and the characters – what happens in the text? –, while in the interpretation of the latter layer, attention is paid on the presentation style and the literary techniques employed by the author.

Based on the theoretical framework, I initially examined the main themes addressed by Piret Raud in her children's books. I approached the analysis from the level of the story, addressing questions related to the plot and the characters. In Raud's works, three main themes

can be observed: animal rights, political injustice, and institutional inefficiency. Additionally, I separately addressed the theme of seeking change, which characterizes the protagonists of all three selected works, as they consistently look for solutions to the societal problems highlighted through the stories. These themes characterize the explicit and implicit ideological attitudes present in the author's works. Based on the events depicted in the books, clear questions arise on which Raud takes a critical position. However, the analysis also revealed assumptions that Raud does not directly problematize but which explicitly present societal issues, for instance the capitalist economic model. Lastly, I described the most important secondary themes which do not take the forefront in any of the works but are represented through some minor characters. These ideological attitudes, in turn, indicate that the main function operating in Piret Raud's books is one of estrangement, therefore aiming to encourage change in the real world and shape the reader's understanding of social conditions in a critical way.

Secondly, I examined the literary techniques through which Raud emphasizes and conveys the main themes to the reader. Firstly, a juxtaposition of positive and negative characters becomes evident in the texts, with the author portraying as immoral those characters who cause the problems that emerge on the level of the story. Thus, Raud approaches the presentation of characters in ways that highlight socio-critical messages. Secondly, both the perspective used and the narrative style consistently emphasize the experiences of the main characters, which creates the formation of contrasting pairs. Additionally, the author guides the reader to identify with the main characters' experiences and understand the problems they face, thereby emphasizing the critical attitudes presented in the plot. Thirdly, the materialization of common expressions supports the messages, expanding the presented viewpoints through the ideological power of language. Fourthly, intertexts used in the works support the socio-critical reading: familiar elements are presented by Raud in a new context, focusing on social issues. Finally, the author blurs the boundaries between fantasy and realism, drawing playful yet recognizable parallels to the real world in her works.

Based on the analysis of the three selected works, it is evident that criticism of societal conditions is not just a marginal aspect in Piret Raud's children's books but rather a central textual strategy. The social connections are already evident in the themes of the works, which are further emphasized by the literary techniques employed. The author combines the presentation of social issues with conventions inherent to children's literature, thus creating

literary texts that are simultaneously creative and entertaining while also carrying educational messages.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Markus Laanoja,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Ühiskonnakriitika Piret Raua lasteraamatutes”, mille juhendaja on Andrus Org reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Markus Laanoja

30.05.2023